

LESZEK WILCZYŃSKI, *Dzieje archidiecezji poznańskiej w XX wieku i na początku XXI wieku*, Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu, Poznań 2019, 826 s.

W 2019 r. na rynku wydawniczym ukazała się godna uwagi publikacja naukowa dotycząca dziejów archidiecezji poznańskiej „w XX wieku i na początku XXI wieku” (tytuł). Książka ta jest czwartą i ostatnią częścią (tomem) związaną z kompleksowymi badaniami dziejów archidiecezji. Zainicjował je w 2006 r. ks. abp Stanisław Gądecki w związku z przygotowaniem do obchodów 1050. rocznicy utworzenia pierwszego w Polsce biskupstwa (Poznań 968–2018). Prace badawcze przyspieszyło powołanie w 2012 r. przez wyżej wspomnianego arcybiskupa Instytutu Studiów Kościelnych Lubrancianum w Poznaniu (s. 7), na czele którego stał Autor recenzowanego dzieła (<http://lubrancianum.pl/o-nas/struktura/>). Działania te zasługują na uznanie. Recenzowany tom sfinansowany został „w ramach programu Ministra Nauki i Szkolnictwa Wyższego pod nazwą »Narodowy Program Rozwoju Humanistyki« w latach 2014–2019” (karta tytułowa). Ukazał się nakładem Wydawnictwa Naukowego Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu.

Autorem książki jest doświadczony badacz historii kościelnej, śp. ks. kan. dr hab. Leszek Wilczyński (1957–2020), który napisał wiele prac poświęconych tematyce kościelnej (historycznej, społecznej, archiwalnej i biograficznej). Opublikował m.in.: *Księża społecznicy w Wielkopolsce 1919–1939*, Poznań 2003; *Działalność Akcji Katolickiej w parafiach Archidiecezji Gnieźnieńskiej i Poznańskiej w latach 1931–1939. Na podstawie materiałów Archiwum Archidiecezjalnego w Poznaniu*, t. I–V, Poznań 2003; *Ks. Wacław Gieburowski (1877–1943)*, red. L. Wilczyński, Poznań 2007; *Historia życia konsekrowanego w archidiecezji poznańskiej*, red. L. Wilczyński, Poznań 2010; *Historia Kościoła katolickiego w średniowieczu*, Gniezno 2010; *ABC kancelarii i archiwum parafialnego*, Poznań 2012; *Sługa Boży Bernard z Wąbrzeźna OSB. Dzieje kultu*, Poznań 2016.

Recenzowane dzieło liczy 826 stron. Nie jest więc obszerną publikacją, jak mogłaby wskazywać rozległość tematyki. To rzeczowo skonstruowana synteza dziejów archidiecezji. Przyjęta w niej chronologia pokrywa się z historią Europy Środkowej, w tym Polski (od 1918 r.). Świadomie zrezygnowano z cezur opartych na przemianach

wewnątrzkościelnych (np. zmiany podziałów administracyjnych archidiecezji w latach 1946 i 1993), słusznie uznając, iż losy Kościoła ściśle wiążą się z historią „świecką” (s. 12). Omówienie przemian wewnętrznych Kościoła poznańskiego znalazło oczywiście miejsce w publikacji, głównie w rozdziale I. Przyjęta datacja niewątpliwie jest czytelniejsza dla odbiorcy.

Dzieło zawiera cztery rozdziały. Rozdział I jest poświęcony historii archidiecezji. Podzielono go na kilka podokresów: schyłkowy czas zaboru pruskiego (charakter wprowadzający w losy archidiecezji w suwerennej Polsce), II Rzeczpospolitą, okupację niemiecką, lata 1945–1989 i po 1989 r. Rozdział II prezentuje zagadnienia administracyjne (urzędy kościelne, struktura terytorialna, kwestie materialne duchowieństwa, obiekty sakralne i ich ochrona) oraz sylwetki i dokonania arcybiskupów. W rozdziale III można zapoznać się z problematyką duchowieństwa i laikatu (statystyka, formacja do kapłaństwa, stowarzyszenia, życie konsekrowane, działalność osób świeckich). Rozdział IV, pt. „Aktywność pastoralno-społeczna”, traktuje o formach duszpasterstwa, katechizacji, apostołacie, dobroczynności, kulturze i oświacie oraz mass mediach katolickich.

Książka posiada bogatą bibliografię (s. 693–769). Jej treść oparto na licznych źródłach proveniencji polskiej i zagranicznej, świeckiej i kościelnej. Sięgnięto po materiały pochodzące z m.in. Archivio Segreto Vaticano, Archiwum Akt Nowych w Warszawie, archiwów archidiecezjalnych w Poznaniu i Gnieźnie, archiwów instytucji archidiecezji poznańskiej (np. Archiwum Kurii Metropolitalnej w Poznaniu) i nielicznych – niestety – archiwów zakonnych (np. Archiwum Opactwa Benedyktynów w Lubiniu). Wykorzystano także wiele źródeł drukowanych (listy, przemówienia, kazania, zarządzenia itp. arcybiskupów), liczne opracowania oraz 52 wywiady przeprowadzone w 2018 r. W tekście występują poprawnie skonstruowane przypisy. Umieszczono je na dole każdej strony, co dla czytelnika jest zdecydowanie wygodniejszym rozwiązaniem niż przypisy końcowe. Szybciej można zapoznać się z treścią przypisu lub źródłem informacji. Zwięzły i rzeczowy wstęp (s. 7–15) informuje o wspomnianych już pracach nad dziejami archidiecezji, wcześniejszych publikacjach i ich mankamentach, zagadnieniach dotąd nieopracowanych, przyjętej datacji i terytorium. Zawiera także krótkie omówienie treści poszczególnych rozdziałów. Niespełna trzystronicowe zakończenie (s. 681–683) podkreśla wiodącą rolę – pomimo licznych przemian historyczno-społecznych – archidiecezji i jej duchowieństwa w historii najnowszej Kościoła, kraju i regionu. Książka Wilczyński ponownie wylicza też najważniejsze dokonania poszczególnych arcybiskupów, co jest powtórzeniem, zabiegiem zbędnym, jednakże wpisującym się w koncepcję Autora, ale o tym będzie jeszcze mowa. Narrację wzbogacają 42 dobrej jakości zdjęcia, m.in. hierarchów (np. Walenty Dymek, s. 221), budynków (np. Archiwum Archidiecezjalne w Poznaniu, s. 305) czy wydarzeń historycznych (np. wizyta Jana Pawła II w Poznaniu w 1983 r., s. 145). Ponadto praca zawiera siedem map (s. 686–692) z minionym i obecnym podziałem archidiecezji na dekanaty, kalendarium (s. 771–782), indeks osób (s. 783–802), indeks nazw geograficznych, struktur kościelnych i terytorialnych (s. 803–812), wykaz skrótów (s. 813–815), spis ilustracji oraz map (s. 817–818). Książka kończy się streszczeniem w języku angielskim (s. 819–822). Pomimo bardzo nielicznych błędów, tzw. literówek (np. s. 65, 309) i zamiany stron (pomiędzy s. 312–325), co bardziej wiąże się z procesem wydawniczym

niż pisarskim, dzieło można uznać za przystępne dla czytelnika. Napisane jest bowiem zrozumiałym, poprawnym gramatycznie i stylistycznie, merytorycznym językiem, bez zbędnych dygresji. Logiczny układ, poprawne przypisy i bibliografia, zamieszczony na końcu spis treści i przywołane już pomoce (indeksy) umożliwiają szybkie odnalezienie pożądanej informacji. W publikacji uwidacznia się doświadczenie badawcze Autora. Przez to adresatem książki może być nie tylko zawodowy historyk, ale także każda zainteresowana tematem osoba.

Motywy przewodnim, który przyświecał ks. Wilczyńskiemu, wydaje się chęć ukazania doniosłej roli archidiecezji poznańskiej w historii, jej nowoczesności, elastyczności wobec przemian historycznych i społecznych, świetnej organizacji i zarządzania, przepełnienia patriotyzmem, świadomości społecznej i wysokiego wykształcenia duchowieństwa, zaangażowania laikatu, godnej podziwu działalności wszystkich rządców. Można postawić pytanie, czy synteza ta jest naukowym panegirkiem (o czym poniżej)?

Publikacja posiada szereg zalet. Główną jest wszechstronne ujęcie rozległej tematyki. Autor zaprezentował każdą istotną dziedzinę życia archidiecezji. Ukazuje bowiem wydarzenia historyczne (rozdz. I), przeważnie nieznaną ogółowi strukturę organizacyjną i kompetencyjny podział instytucji i stanowisk kościelnych (rozdz. II), formację kapłańską i statystykę powołań (rozdz. III), dzieła miłosierdzia i media (rozdz. IV). Dzieło stanowi więc kompendium trudno dostępnej lub rozproszonej wiedzy. Wskazano także na kwestie problemowe lub budzące emocje społeczne, jak zaangażowanie polityczne kleru (endecja, lewica, stosunek do Gabriela Narutowicza) w początkach II RP (s. 44–45), kryzys powołań w III RP (s. 176, 203, 483), spór o konkordat w III RP, politykę prorodzinną i zwrot mienia kościelnego po 1989 r. (s. 166, 176, 362, 382). Sprawy te budziły emocje społeczne i nierzadko stawiały Kościół w złym świetle (media, zaangażowanie w politykę, oskarżenia o zachłanność materialną Kościoła). Autor odniósł się do sprawy zwrotu mienia kościelnego poprzez prezentację historii podstaw materialnych Kościoła (s. 361–383), uznając zapewne, iż będzie to jednoznaczna odpowiedź na zarzuty stawiane w obliczu rewindykacji. Czasami wskazywał na wady przyjętych rozwiązań (np. katechizacja w szkole po 1989 r. a osłabienie więzi z parafią, s. 561–562). Niewątpliwą zaletą publikacji jest także – wspomniane już – oparcie w licznych materiałach źródłowych, opracowaniach oraz prawodawstwie Kościoła powszechnego i partykularnego, jak również solidne, trwałe wykonanie książki (twarda oprawa, karty szyte i klejone zarazem).

Dzieło posiada także mankamenty. Najpoważniejszym jest przemilczenie wydarzeń burzących wzniosłą narrację o archidiecezji i jej duchowieństwie, a zwłaszcza osobach, którym udzielono sakramentu święceń episkopatu. Nie znajdziemy wzmianki o wydarzeniach bolesnych dla wspólnoty (przede wszystkim duchowieństwa), bez precedensu w historii jednostki kościelnej. W dziejach najnowszych archidiecezji takimi było m.in. odejście z kapłaństwa (1920) w wyniku konfliktu z abp. Edmundem Dalborem (1915–1926) ks. płk. Tadeusza Dykiera (1877–1927), gorącego patrioty, dziekana generalnego Wojska Polskiego w byłym zaborze pruskim, duchownego zaangażowanego w duszpasterstwo wojskowe podczas powstania wielkopolskiego (1918–1919). W historiografii wspominają o tym m.in. Stanisław Jędraś (*Gmina Osieczna, Osieczna–Leszno* 1994) i Marek Przybylski (*Wielkopolscy wojskowi kapelani pomocniczy w latach 1919–1939*,

„Przegląd Wielkopolski” 2012, nr 2 (96), s. 23–29). Natomiast ks. Wilczyński podaje jedynie informację o kierowanym przez ks. Dykiera Referacie Duszpasterskim Armii Wielkopolskiej (s. 541). Rezygnacja z pełnienia funkcji kapłańskich i przejście do stanu świeckiego były w tamtych czasach wydarzeniem nadzwyczajnym (s. 421). Praca nie informuje także o poznańskich „księżach-patriotach”, którzy licznie – jak wskazuje Bartosz Kaliski (Środowisko „księży-patriotów” *Wielkopolski i Kujaw w latach 1949–1957*, „Polska 1944/45–1989. Studia i Materiały” 2011, t. 10, s. 155–180) – wywodzili się z terenu Wielkopolski i Kujaw lub na ich terenie działali. Ksiądz Wilczyński ogólnie wspomina jedynie o fakcie bytności „księży-patriotów” w Kościele polskim i personaliach czołowych przedstawicieli (s. 543). Pominięty został również głośny i znany ogółowi skandal z udziałem abp. Juliusza Paetza (Adam Szostkiewicz, *Śmierć abp. Paetza zamyka na wieczność tajemnicę pałacu biskupiego*, „Polityka”, 15 XI 2019), a także związane z nim – także publicznie znane – odejście z kapłaństwa i Kościoła katolickiego (przejście na judaizm) zasłużonego m.in. dla organizacji Wydziału Teologicznego Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza (s. 298, 328) ks. prof. Tomasza Węclawskiego (Katarzyna Wiśniewska, *Węclawski nie jest już katolikiem*, „Gazeta Wyborcza”, 24 I 2008; <https://www.znak.com.pl/autor/ks-Tomasz-Weclawski>, dostęp 17 XI 2020). Autor wylicza jedynie – obiektywnie ważne – zasługi abp. Paetza dla Kościoła poznańskiego oraz podaje fakt jego rezygnacji z pełnionego urzędu, przyjęcia jej przez papieża Jana Pawła II (28 marca 2002 r.) i przejścia w stan spoczynku (s. 186–190, 227–228). Trudno zgodzić się z konkluzją ks. Wilczyńskiego, iż „abp Juliusz Paetz [...] w sercach i umysłach wiernych zapisał się przeżywaniem Millennium 2000 Roku” (s. 683). Z pewnością było to ważne wydarzenie w historii Kościoła i chrześcijaństwa, jednakże nagłośniony skandal wywarł – moim zdaniem – większe wrażenie i mocniej utrwalił się „w sercach i umysłach” (s. 683) wiernych. Niestety, Kościół poznański stracił okazję (książka pozostanie dla przyszłych pokoleń) wypowiedzenia się na ten temat, wskazania działań urzędów kościelnych, rozwiania wątpliwości lub przynajmniej przywołania np. *Katechizmu Kościoła katolickiego*, mówiącego, iż „Wszyscy członkowie Kościoła, łącznie z pełniącymi w nim urzędy, muszą uznawać się za grzeszników. We wszystkich kąkol grzechu jest jeszcze zmieszany z dobrym ziarnem ewangelicznym aż do końca wieków. Kościół gromadzi więc grzeszników objętych już zbawieniem Chrystusa, zawsze jednak znajdujących się w drodze do uświęcenia”¹. Czy nie byłaby to dobra okazja do ewangelizacji? Z pewnością tak. Przyszły badacz historii kościelnej będzie więc musiał opierać się na artykułach prasowych, reportażach telewizyjnych, Internecie, informacjach nie zawsze wiarygodnych. Archiwa kościelne pozostają bowiem raczej niedostępne, a napisana na ich podstawie recenzowana książka naukowa pominęła wydarzenia – chyba w rozumieniu Autora – „niewarte” uwagi.

W pracy ks. Wilczyńskiego brakuje także statystyki odejść z kapłaństwa i życia zakonnego, zwłaszcza po 1989 r., choć sam fakt znacznego spadku powołań oraz jego diagnoza zostały przedstawione (s. 176, 424, 483). Niewątpliwie statystyki odejść powiedziałyby dużo o kondycji Kościoła poznańskiego, duchowieństwa i trwających procesach sekularyzacyjnych po 1989 r.

¹ *Katechizm Kościoła katolickiego*, Poznań 1994, pkt 827.

Podsumowując, uważam, że recenzowana praca naukowa jest obowiązkową pozycją na półce historyka kościelnego i nie tylko. Zawiera bowiem całościowy, syntetyczny obraz funkcjonowania archidiecezji od 1918 r. do czasów nam współczesnych. Podaje wszystkie podstawowe informacje (daty, osoby, nazwy, synteza historii). Przynosi próbę odpowiedzi na niektóre pytania dotyczące spraw budzących kontrowersje społeczne (rewindykacja, katecheza w szkołach, Kościół poznański a polityka II RP). Bogata bibliografia i prawidłowe opatrzenie przypisami ułatwiają poszerzenie wiedzy o wskazane materiały. Gdyby nie niedawna śmierć (27 października 2020 r.), można by pogratulować Autorowi merytorycznej i zrozumiałej dla odbiorcy prezentacji rozlicznych instytucji kościelnych, prowadzonych dzieł czy procesów historycznych. Niewątpliwie praca stanowi nowe i zaktualizowane spojrzenie na dzieje najnowsze i współczesne archidiecezji. Należy jednak pamiętać, iż nie znajdziemy w niej wiadomości o mniej chlubnych – a ważnych – wydarzeniach z życia prezentowanego Kościoła partykularnego. Niestety, czytelnik zmuszony jest poszukiwać ich w innych miejscach. Odpowiadając na postawione wcześniej pytanie o charakter recenzowanej książki, można uznać, iż fragmenty traktujące o sylwetkach arcybiskupów noszą znamiona tekstu pochwalnego, choć opartego na rzeczywistych dokonaniach.

Adrian Gendera

Uniwersytet Wrocławski

ORCID: 0000-0002-9796-576X

ADRIAN GENDERA – absolwent historii (UWr) i teologii (UAM), obecnie doktorant w Szkole Doktorskiej Uniwersytetu Wrocławskiego (Kolegium Doktorskie Historii). Zainteresowania badawcze skupione wokół historii codzienności i społecznej XX w. oraz dziejów wyznań chrześcijańskich. Autor m.in.: *Dzieje zagospodarowania mienia poewangelickiego w Osiecznej po 1945 r.*, „Kwartalnik Historii Kultury Materialnej” 2019, nr 67 (4), s. 505–520; *Konflikt katolicko-ewangelicki w Osiecznej w latach 1656–1769*, „Acta Universitatis Lodzensis. Folia Historica” 2017, nr 98, s. 43–54; *Niemcy z Osiecznej i okolicy we wrześniu 1939 roku w świetle sprawozdania Wernera Niedera*, „Rocznik Leszczyński” 2020, nr 20, s. 127–132. Uczestnik XIV Letniej Szkoły Historii Najnowszej IPN (2020).

ADRIAN GENDERA – graduate of history (UWr) and theology (AMU), currently a doctoral student at the Doctoral School of the University of Wrocław (Doctoral College of History). Research interests focus on the history of everyday and social life (20th century) and the history of Christian denominations. Author of, among others: *History of post-Evangelical property management in Osieczna after 1945*, *Kwartalnik Historii Kultury Materialnej* 2019, No. 67 (4), pp. 505–520; *The Catholic-Evangelical conflict in Osieczna in the years 1656–1769*, *Acta Universitatis Lawodsis. Folia Historica* 2017, No. 98, pp. 43–54; *Germans from Osieczna and its vicinity in September 1939 in the light of the report by Werner Nieder*, *Rocznik Leszczyński* 2020, No. 20, pp. 127–132. Participant of the 14th Summer School of Recent History of the Institute of National Remembrance (2020).